

КЊИЖЕВНИ РАДОВИ И СВЕ ЗА НАРОД МАРКА С. ПОПОВИЋА – УМЈЕТНИЧКЕ ОДЛИКЕ ГРАФИЧКОГ ОБЛИКОВАЊА КЊИГЕ У 19. ВИЈЕКУ

У свом раду истражујемо умјетничке одлике графичког обликовања књиге у 19. вијеку, на примјеру белетристичких књига православног свештеника, учитеља и писца Марка С. Поповића (Пљевља, 27. јануар 1869 – Мостар, 6. јун 1936) – *Књижевни радови Мар. С. Поповића-Родољуба* (Велика Кикинда, Књижара Јована Радака, 1893) и *Све за народ. Пријовијетка Мар. С. Поповића-Родољуба* (Нови Сад, Српска манастирска штампарија, 1894).

Предметну проблематику сагледавамо из перспективе савремене науке о књизи која апострофира медијску и комуникативну функцију књиге. Примарно смо фокусирани на креативне и умјетничке аспекте графичког обликовања књиге индустријског раздобља. Посебну пажњу усмјеравамо ка естетици „тијела” књиге, чиме наглашавамо њену *физикалност*. Бавимо се дескрипцијом заступљених орнамената, њиховом функцијом и потенцијалном семантичком корелацијом са текстом.

Кључне ријечи: Марко С. Поповић, белетристика, *Књижевни радови*, *Све за народ*, наука о књизи, ликовно и графичко обликовање књиге у 19. вијеку, књижна орнаментика, индустријско раздобље

КЊИГА У ОГЛЕДАЛУ САВРЕМЕНЕ НАУКЕ

У студији под насловом *Књија*, Амарант Борсук [Amaranth Borsuk] примјећује (2022: 14) да дефинисање књиге није лак задатак. И, заиста, и није, што потврђују и различита научна становишта изникла током протекла два вијека (Цветкова [Цветкова], 2022: 26–30; Де Пасквале [De Pasquale], 2021: 7–43; Шмула, 2023: 213–232; Дурковић Јакшић, 1996: 68–86).

Оно што себи представљамо када неко каже „књига” јесте *идеја*, барем колико и *објекат*. Како нам то открива историја промена форме књиге и њене механичке репродукције, она се значајно трансформисала кроз време и подручја [...]. Механичка репродукција текстова и књига као објеката у индустријском добу и на почетку двадесетог века допринела је учвршћењу кодекса као ефикасног и преносивог објекта

* radoslavka.sudarusic@ff.ues.rs.ba

који може да се продаје, доступног у тврдим или меким корицама и дистрибуираног кроз мреже књижара, библиотеке и сајмова књига широм света [...]. Пошто савремени издавачи настоје да усвоје дигиталну технологију, нашли смо се у моменту у којем форма и садржај дела често имају мало везе једно с другим (Борсук, 2022: 105).

Амарант Борсук ће, крај осталог, рећи и ово:

Праћење књиге као „материјалног текста” помаже нам да сагледамо начине на које су њена физичка форма, читалаштво и уметнички садржај међусобно инспирисали своју еволуцију, наводећи на закључак да ће наставити да еволуирају у годинама које долазе. (Борсук, 2022: 14–15)

С тим у вези, споменућемо и научно гледиште Милене Цветкове:

Дебата о томе да ли је књига вредна као садржај или као ствар и роба вероватно неће нестати све док читање има физичку димензију. Данас је све јасније да не можемо занемарити књигу као тело, јер је оно нада издавачке и других креативних индустрија у покушајима да се одупру тоталној (а са нејасним перспективама) дигитализацији. Упркос томе, управо садржај већ миленијумима означава књигу као непроцењиву или бесмртну (Цветкова, 2022: 99).

Да бисмо стекли „објективну представу о књизи”, према мишљењу истакнуте ауторке, „морамо испунити услове потребне за две науке – библиологију и медиологију” (Цветкова, 2022: 58). Требало би, пише она, сматрати књигу, „научном категоријом” и

посматрати је у комуникативном тројству (комуникативном, јер информација не постоји изван извора и примаоца и фиксирана је на неком медију): садржај (информација), знаковна форма (медијски код – језик, уметност и др.) и носилац (врста и облик „тела” – нпр. глинена плоча, пергаментни кодекс, дигитална меморија, итд.) (Цветкова, 2022: 58).

На питање „И шта је онда књига?”, Милена Цветкова (2022: 58) одговара да је књига „шифрована прича на физичком или виртуелном подручју”.

Древне цивилизације користиле су књигу као ексклузивни, „преносиви метод за дистрибуцију информација” (Борсук, 2022: 37). То је и дан-данас фундаментално својство књиге, с тим што она тренутно упоредо коегзистира са читавим контингентом медија и инструмената коришћених за међуљудску комуникацију и размену информација.

Технички прогрес опрема књигу додатним функцијама, омогућавајући јој да органски срасте са дигиталном средином. Свака књига је истовремено и огледало свога времена, и филтер актуелних чињеница, и лакмус готово свега што постоји у култури на свакој историјској етапи. Књижевност, као садржајна основа књиге, представља простор у којем се, као у огледалу, виде карактеристичне црте савре-

меног доба. Макар то били и само уметнички одрази. [...] обриси друштва се реконструишу, понављају, умножавају у обрисима књижевности и културе књиге. (Ščerbinjina [Шербинина], 2024: 7)

У свом раду истражујемо умјетничке одлике графичког обликовања књиге у 19. вијеку, на примјеру белетристичких књига православног свештеника, учитеља и писца Марка С. Поповића¹ – *Књижевни радови Мар. С. Поповића-Родољуба* (1893) и *Све за народ. Пријовијетка Мар. С. Поповића-Родољуба* (1894)². Гледано из савремене перспективе, насловљене књиге готово да имају статус класичног медија. Настале су у периоду тзв. индустријализације штампе, која је изнедрила властиту естетику. Према текућим прописима о културним добрима, припадају старој и ријеткој књизи.

Посебну пажњу усмјеравамо ка естетици „тијела” књиге³, чиме наглашавамо њену *физикалност*. Позабавићемо се дескрипцијом орнамената који су заступљени у Поповићевим књигама, њиховом функцијом и потенцијалном семантичком корелацијом са текстом.

СВИЈЕТ ТИПОГРАФИЈЕ У 19. ВИЈЕКУ

Технолошка револуција, која је умногоме обиљежила свијет типографије, започела је иновативнијим начином производње папира. Луј Робер, надзорник послова у папирници у Есону, осмислио је (1799) машину за производњу папира у ролнама. Тај новитет је подстакао нова истраживања у сродном правцу. Готфрид Келер изумио је механички начин за прављење

¹ Марко С. Поповић – Родољуб (Пљевља, 27. јануар 1869 – Мостар, 6. јун 1936) био је учитељ, свештеник и писац. Основну школу завршио је у родном граду, а богословију у Рељеву. Радио је као учитељ у Стоцу (од 1887) и Фочи (1890–1893). Године 1893. је рукоположен за ђакона, а наредне је постао свештеник. Био је парохијски свештеник у Невесињу, Коњицу и Мостару. У Коњицу је основао српску читаоницу и Дом Светог Саве. Био је управитељ мостарског протопрезвитерата (1919–1929), у међувремену и невестињског (1923–1926), и редовни члан Црквеног суда у Мостару и архијерејски замјеник (1929–1936). Током Првог свјетског рата оптужен је за велеиздају и осуђен на кућни притвор, уз забрану вршења свештеничке дужности (Максимовић, 1997: 173–174). Сарађивао је у оновременим листовима, попут *Новой источној* и *Босанске виле*. Објавио је и збирку лирских народних пјесама *Српске народне умотворине. Књига прва. Српске севдалинке. Из ковчежића Мар. С. Поповића-Родољуба* (Панчево, 1892), педагошку расправу *Монитељ и Локе* (Мостар, 1896), драмске комаде *Народни пријатељи* (Дубровник, 1898) и *Невестињска ђушка или крв за слободу* (Мостар, 1925) и етнографско дјело *Крсна имена – славе – њавославних српских њородица у Мостару* (Мостар, 1923).

Научну оцјену књижевног и публицистичког рада Марка С. Поповића дао је Војислав Максимовић (1997: 173–180).

² Књиге су доступне у Дигиталној Народној библиотеци Србије.

³ Књига је „биномни медиј” са „душом” (медијски текст/садржај) и „тијелом” (медијска форма) (Цветкова, 2022: 97).

дрвене каше за папир (1844) (Барбије [Barbier], 2009: 354–355). Значајнији проналазак била је стереотипија, која је директно подстакла конструисање ротационог строја. Прва потпуно метална штампарска преса (1800) омогућавала је „да се производња повећа са 30 на 200 листова у једном сату”, што је била „неопходна етапа пре механизације” (Барбије, 2009: 357–358). Фридрих Кениг конструисао је механичку пресу (1810), док је прва преса са цилиндром направљена 1812. године. Механизација слога остварена је у другој половини 19. вијека, захваљујући проналаску линотипа (1886) и монотипа (1897) (Барбије, 2009: 358–361).

Љубитељи рукотворина и старинских заната нису посве одушевљено дочекали технолошко унапређење и развој индустрије у 19. вијеку. Такво расположење владало је и у првим деценијама 20. вијека, на шта нас подсећа вајар, штампар и дизајнер слова Ерик Гил [Eric Gill] у свом *Оптегу о типографији* [An essay on typography] (1936). Књига је 2021. године објављена и на српском језику.

Ерик Гил је аутентични свједок времена о којем пише. Његова књига плијени пажњу виспирним и помало пророчким запажањима. Гил анализира позицију и судбину „хуманог света” почетком прошлог вијека, када се индустрија усталилила као прилично подразумијевајућа (увијек напредујућа) друштвена пракса.

Он [човјек] је тако лак плен чарима научно организоване индустријализације, која му нуди цео свет да се њиме игра и опија га идејом да у служењу њој служи својим ближњима. Стога ће се индустријска производња споразумети с Човеком, а Човек ће се забављати индустријом. Имаћемо машински израђен орнамент (премда ће у блиској будућности, на срећу, бити мање тога него у непосредној прошлости) [...]. Китњасто исписивање слова згадиће се уметнику исто колико и инжењеру – у ствари, више је него извесно да ће уметници бити они који ће у томе предњачити. То је увек било тако. Није уметник тај који је сентименталан – то су пословни људи и људи од науке [...]. Уметници, ништа мање од градитеља, приморани су да истражују саме корене заната, да откривају прву реч, реч која беше у почетку. (Гил, 2021: 33–35)

Ерик Гил синтетиче међудејство типографије и индустрије у 19. вијеку:

Деветнаести век је доба развоја машина, а они који праве машине данас су способни да обезбеде прецизне, премда механичке, имитације типографских писама из времена пре експлозије трговине. Слова су слова, било да су израђена ручно, било машински. Међутим, пожељно је да се савремена машинска производња упосли на прављењу слова, чији је квалитет саобразан њиховој механичкој производњи, пре него с прецизном и научном обновом слова чији је квалитет повезан с тим да потичу од човековог занатског умећа. (Гил, 2021: 51)

Узевши уопште, штампана књига 19. вијека представља јединствен амалгам технологије и умјетности. Човјек индустријске ере није се одрекао умјетничког обликовања књиге. Он је ову нарочиту хуманистичку склоност и праксу успјешно прилагодио технологији и духу свог времена.

Данас знамо како је обострано користан и плодотворан био међусобни утицај умјетности и индустрије у свим сферама активности и да смо управо помоћу овог средства били у стању да напредујемо од вањског украшавања до умјетничке форме, од уљепшавања књига до истинске умјетности књиге. (Дубнер [Deubner], 2024: 141)

УМЈЕТНИЧКЕ ОДЛИКЕ ГРАФИЧКОГ ОБЛИКОВАЊА КЊИГА МАРКА С. ПОПОВИЋА

У *Малом лексикону штампарства и графике* (Klajn [Klein], 1979: 94), књига се тумачи као „резултат делатности аутора, издавача и графичке индустрије”. Покрај посредничке функције у комуникацији између аутора и читалаца, издавач се труди да остави и властити стваралачки печат.

Штампана књига као фактор „ере великих тиража”, најраспрострањенији и најприступачнији „продужетак” везе између аутора и читаоца, усмерена [је] на размену идеја и фундаменталних знања. (Цветкова, 2022: 93)

Путем графичког обликовања књиге, издавач афирмише своју професију и разоткрива њен креативни и културолошки потенцијал. Ликовно-графичка опрема књиге тиче се, прије свега, просторног распореда и међусобне хармоније декоративног материјала. „Графички дизајн подразумева естетско и функционално повезивање свих елемената који чине књигу [...]” (Грозданић, 2007: 367). Дизајнирање корица, књижног блока, те предњих и завршних дијелова књиге јесте истински изазов. Свака књига, притом, или било која друга штампана публикација, јавља се као аутентично дјело. Књига „представља привлачни естетски објекат” (Ščerbinjina, 2024: 135). Напосљетку, и сама „историја човечанства може се изучавати по 'фасадама' књига” (Ščerbinjina, 2024: 97).

Књижна орнаментика 19. вијека суштински није намијењена илустрацији текста. Но, упркос томе, повремено уочавамо извјесну идејну и тематску сродност ликовног и вербалног садржаја књиге. *Слика и ријеч* здружено дјелују на свијест читаоца. Читалац пак рефлексно региструје поруку коју емитују оба медијска чиниоца. Хармоничан међуоднос текстуалних и ликовних знакова значајно доприноси коначном уобличавању књиге као комуникативног средства.

Визуелни ликови и вербални језик су два главна средства којима људска бића казују своја животна искуства. Визуелне уметности и књижевност примењују та средства приказивања и комуникације на уметнички начин. У извесном погледу, те две врсте медијума међусобно

се дубоко разликују; у другом, пак, смислу, њихови циљеви и начини постизања тих циљева као да су упечатљиво слични. (Arnheim [Arnheim], 2003: 57)

Ликовни аранжман у књигама има нарочиту наративну моћ, као што је, уосталом, имају и сви остали видови визуелне умјетности. Орнаментисана књига побуђује у нама порив за „читањем слика“⁴.

Јер ако стил одређује умјетника, онда је слика преносник и тумач тог стила, стилско присуство које позива гледаоца да очима открије и доживи кретање руке која је празну површину преобразила у облик, прешла платном и нестала. (Begić, 1987: 51)

Орнамент је, практично, завршни детаљ, акценат неког својства текста или књиге као друштвеног феномена. Орнаменти додатно ангажују наша чула, нарочито чуло вида, које је већ прилично упрегнуто упијањем алфабетских знакова. Пошто је и сам текст визуелни објекат, то је условило настајање бројних врста штампарских писама. Задатак дизајнера огледа се у креирању писма које ће бити привлачно оку и угодно за читање. То говори да се њихов рад заснива на уједначавању функционалне вриједности писма и његове визуелне презентације.

Призната је чињеница да су отискивање слова и украси блиско повезани; да се украшавање штампаних материјала не може посматрати као да је само себи циљ већ да се мора прилагодити природи отиснутих слова са намјером да се четвртасти простор једне стране попуни на начин да се постигне добар општи утисак и да се задовоље осјетљиве очи. (Дубнер, 2024: 142)

Умјетност књиге претпрошлог вијека карактерише стилски плурализам, уз често ослањање на естетске обрасце ранијих епоха. Ријеч је о културолошкој трансмисији и адаптацији класичних мотива у посве новом стваралачком окружењу. Графичари и ликовни умјетници прилагодили су своју дјелатност естетским и практичним потребама индустријског, механизованог друштва.

Прошлост је за умјетника и одскочна и притежна: и утег на ногама и крила на раменима. Али развитак у умјетности није доградња створеног, већ освајачки поход у ново и невиђено. Из апстрактне идеје о класичном савршенству, из најбољих побуда, могла се сачинити естетика о усавршавању облика по створеним узорима [...]. Идеја *модерно* нужно значи поремећај, негацију, али и освјежење и потврду *класично*а. Модерно даје историји њену преображајну плодност, дјелима њихову свјежину и разноврсност, ствараоцима слободу и јединственост. (Begić, 1987: 77)

⁴ Синтагма „читање слика“ је наслов истоимене књиге Љубомира Симовића (Београд, 2023).

Најфреквентнији мотиви инспирисани су флором и фауном (како реалистичном, тако и оном фантастичном, мистичном, митском). Животиње, биљке и воће представљају најстарији тематски комплекс. Такве ликовне форме прилагодљиве су различитим умјетничким стиливима и изразима. Друкчије казано, лако се транспонују у многоструким естетским сужеима. У књигама 19. вијека можемо видјети разноврсне ликовне варијације воћа, цвијећа и декоративних линија, које творе уникатне облике. У томе препознајемо идеје и мотиве умјетничких (неријетко архитектонских) остварења Месопотамије, Египта, Грчке, Рима, као и осталих средишта *стјарој свијета*.

У предстојећим потпоглављима представљамо упечатљива ликовно-графичка начела и обрасце који су примијењени у књигама Марка С. Поповића – *Књижевни радови Мар. С. Поповића-Рогољуба* и *Све за народ. Пријовијешка Мар. С. Поповића-Рогољуба*.

Књижевни радови Мар. С. Поповића-Рогољуба (1893)

Под насловом *Књижевни радови Мар. С. Поповића-Рогољуба*⁵, Марко С. Поповић објављује своја изабрана књижевна и путописна остварења. Књига је штампана 1893. године, у издању Књижаре Јована Радака у Великој Кикинди. Компонована је у два одјелка: *Пушине црше и пријовијешке (Дабрица и траг Коштин [Коштур], Невјера, На Сречајну. Посвећено миширополици херцеговачком Серафиму Перовићу, Сеја, Пуш на Вукушу, Вуле Хаџић и Дуран Цићанин. Истиниш дојађај, Један дан на Кукању, Мара – Мејрима. Истиниш дојађај, Пуш на Врановину и Преварена ђевојка)* и *Пјесме (Пјесме А, Пјесме Б и Пјесме В)*. У датој књизи употребијене су репрезентативне ликовно-графичке стратегије и алати којима су се руководили готово сви истакнути штампари и издавачи крајем 19. вијека. Фирма Јована Радака, специјализована за публикавање тзв. поучних и забавних „књига за народ”, била је популарно српско књижарско-издавачко средиште. *Књижевни радови* Марка С. Поповића досљедно рефлектују професионални и креативни потенцијал именоване пословнице. Предња корица ове књиге изгледа као монументална грађевина, која реинтерпретира естетику античке архитектуре. Она се јавља у својству раскошно декорисаног претпростора који води у средиште главног *здања* (садржај/текст). Таква ликовна алузија суптилно пропитује природу и цивилизацијску суштину књиге. Читалац, тим путем, зарања у књигу са пијететом, свјестан да је у његовим рукама хуманистички феномен непролазне вриједности. Књига се, покрај осталог, перципира као нарочита просторно-временска димензија, својеврсна империја ријечи и, најзад, као храм мудрости и љепоте. Иконички наратив *Књижевних радова* несумњиво пројављује такав однос према књизи.

⁵ У наставку текста: *Књижевни радови*.

По Марселу Прусту је чак и књига грађевинско дјело са стубовима, капителима и сводовима. Само дјело има право на архитектонску непомичност. Дјело је само у себи платформа за поглед у бескрајност [...]. (Begić, 1987: 44–45)

Предња корица *Књижевних радова* препуна је симболичних декоративних ентитета, попут маскарона, листова акантуса и грациозних носећих стубова. Маскарон је вијековима кориштен као амулет који штити од нечистих сила. Овдје заступљени маскарон има застрашујући израз лица. Приказан је разјапљених вилица из којих се протежу линијске екстензије, заролане на крајевима. Украшен је, са обје стране, стилизованим краковима крила. Поред маскарона, упечатљива је и линеарна конфигурација тролисне дјетелине, у облику познатог карташког знака „треф”. Ту су приказане и двије сове које чуче у подножју коричног декора. Сова је универзални симбол мудрости и тумачи се као медијатор између духовног и материјалног свијета. На предњој корици и насловници кориштена су слова различите градације и свјетлине. Типографске доминанте насловне стране јесу украсна, сјенчена (тродимензионална) и болдована писма, те двије вињете (сова са предње корице и орао који стоји на разлистаној гранчици). Стихована посвета, заокружена декоративним рамом, заузима цијели лист у склопу насловног табака:

Посвећено: Дичном Србину, искреном пријатељу издаваоцу: Јовану Радаку,

Ово дјело посвећује
Теби, Јово – српски сине!
Херцеговац – син србинске –
Светог Сава Војводине – –

И ево ти моје руке –
И поштене српске душе –
Челичимо синке српске
Своме роду нека служе.

Писац. Фоча, на Херцеговини 1893.

Књижни блок *Књижевних радова* оплеменењен је вињетама које су смјештене на крају тематских цјелина. У првом дијелу књиге – *Пушине црше и пријовијешке* – отиснуто је десет вињета, упечатљивог дизајна, попут фестона, маскарона, флерона, хедере, змаја, орла, украсне линије итд. Иницијали су освијетљени флоралним украсима. Посебан куриозитет је иницијал Ш на 46. страници. Посљедње слово српске азбуке веома се ријетко среће у улози иницијалне графеме. И ово је ексклузивна прилика да се истакне на почетку текста (путописна црта *Вуле Хаџић и Дуран Цијанин*).

Пушне црпе и приповијетке сложене су у тзв. мијешаном (мјешовитом) слогу. Ту се, на примјер, повремено комбинују прозни и поетски слог. Применом, мјестимично се појављује и стари ћирилични алфавит, који служи за исписивање епиграфских натписа и записа у црквеним књигама. Примјећујемо, успут, и намјерна одступања од основног тона штампарског слога, што се огледа у акцентовању кључних ријечи или дијелова текста. То се првенствено остварује посредством курзива, болда, наводника, дугих и испрекиданих линија, затим шпационирањем и смјеном управног и неуправног говора. Шпационирањем (размицањем слова) се своди пажња на поједине ријечи, што је уједно и графички механизам који емитује прозрачност. Путописни прилози су опремљени фуснотама, које садрже додатна појашњења главног текста.

У другом дијелу *Књижевних радова (Пјесме)*, заступљен је поетски слог. Стихови Поповићевих пјесама најчешће су слагани традиционално (паралелно један испод другог), мада су кориштене и асиметричне поставке. Наслови пјесама штампани су сјенченим верзалом, а поднаслови претежно болдованим курентом. Вињете су минијатурни флорални објекти, који попуњавају бјелине између пјесама. Све су ово, дабоме, графички потези којима се успоставља динамичнији визуелни идентитет. Поглавља и потпоглавља истакнуте књиге раздијељена су преградним листом који најављује главне тематске секције. Чини нам се да аутор и издавач нису штедјели хартију, а самим тим ни финансијска средства. По свему судећи, оријентисани су на функционалну и умјетничку димензију књиге. Слог *Књижевних радова* Марка С. Поповића обилује ликовно-графичким поступцима који непрестано провоцирају пажњу посматрача. Украсне апликације разбијају монотонију и монолитност странице, доприносећи енергичнијем визуелном ритму. Власници Књижаре Јована Радака ревносно су пратили оновремена графичка постигнућа. У *Тужној књизи* (1885) Јована Сундечића, коју је опремила Дионичка тискара у Загребу, заступљени су орнаментални иницијали, сродни онима који су употријебљени за опремање стихова у *Књижевним радовима* Марка С. Поповића. *Тужна књига* баштини и заставицу са мотивом маскарона, аморчића и рогом изобиља, истовјетну оној којом је пословница Јована Радака украсила своја издања – *Први цвијетак. Пјесме за ограслију српску младеж* (1895) Богдана Р. Милановића и *Кроз џусињу Сахару. Приповијетка из Северне Африке* (1897) Милана Т. Бањанина.

Зачеље *Књижевних радова* Марка С. Поповића опремљено је списком претплатника – *Имена претплатника, који су се претплатили пре, него што је књига била њихова*. Овај информативни апендикс садржи попис књигољубивих мецена, који припадају разним социјалним слојевима и занимањима (учитељ, чиновник, трговац, поштар, ратар, кројач, ковач, механџија итд.). Заинтересовани купци јавили су се махом из Велике Кикинде, Арада, Великог Бечкерека, Грачанице, Варјаша, Беле Цркве и Бањалуке. Међу њима је и угледни адвокат Ђорђе Ђока Радак из Велике Кикинде, рођак књижара и издавача Јована Радака. Претпостављамо да је издавач заслужан за прикупљање

претплате, те да у Босни и Херцеговини очигледно није спроведена адекватна прелиминарна промоција *Књижевних радова*. Марко С. Поповић је у датом периоду радио као учитељ у Фочи. Тада је имао свега двадесет четири године. Доба његове значајније друштвене афирмације уследиће после стицања свештеничког чина (1894), захваљујући чему је живио у разним мјестима Босне и Херцеговине.

Све за народ. Приповијетка Мар. С. Поповића-Родољуба (1894)

Приповијетка *Све за народ* Марка С. Поповића штампана је у засебној књизи, која је угледала свјетлост дана (1894) у Српској манастирској штампарији у Новом Саду. Књига је објављена трошком дабробосанског митрополита Георгија Николајевића. Предња корица је упечатљивог дизајна. Метаподаци о књизи обрубљени су дебљим оквиром са мотивом јабука и грожђа. Одабрано воће симболише благостање и напредак. У врху и дну поменутог оквира разапете су двије траке, украшене љиљаном и тролисном лозицом. Главни наслов – *Све за народ* – штампан је сјенченим, тродимензионалним писмом. Ознака врсте – *приповијетка* – исписана је, рекло би се, *италијеном* (енгл. Italian/Italienne [typeface]), врстом писма коју срећемо у типографији индустријске епохе. Име финансијера и покровитеља књиге је болдовано. Цијена (25 нов.) је графички истурена. Испод ње је лоциран цвијет елегантне форме, који проналазимо и на насловној страни. Понављање истовјетног ликовног украса на предњој корици и насловници јавља се као типографски топос. Визуелни ефекат насловне стране постигнут је употребом разних украсних слова, мјестимично јачег волумена. Дата страна књиге наликује галерији разнообразних достигнућа у области оновремених штампарских писама. На самосталном листу, после насловнице, утиснут је копирајт маркер (омеђен цвјетним орнаментима) – *Право прештампивања задржава писац*. Ову анотацију прати посвета у стиху, опружена преко цијелог листа:

Посвећено српском митроносу госп. господину Ђорђу Николајевићу
митрополиту дабро-босанском, ексарху Далмације и т. д., и т. д. Ве-
ликом српском добротвору

Дјело Твоје – дјело оно,
Што се са Твог срца сјаје...
Обасјава на све стране
Наше миле – српске краје...
Многа суза – суза врела –
Благодарност рода мила,
Вјенац красни – неувели
Српска ј' рука Теби свила.
Па и моја суза врела,
Што пред Тобом она пада, –
И, она ми одговара:

Да се народ добру нада!!

– У знак признања и поштовања –
Фоча, – 1894. Писац

Слог посвете садржи репрезентативне графичке елементе и акценте. Текст је, наиме, центриран у средини живописно дизајнираног оквира. Његови горњи унутрашњи углови оплеменењени су анђелом дјечачког лика, који је окруњен крстоликим љиљаном. Доње рубове оквира попуњавају корпулентни љиљани. Посвета је исписана писмима различите врсте, боје и величине. У наслову су кориштена верзална слова, слагана у више редова. Писма су серифна, украсна и визуелно веома допадљива. Словну композицију акцентује раскошан иницијал. Иницијална графема одушевљава елегантним, узвишеним потезима линије. Сличну врсту иницијала проналазимо у књизи приповиједака *Из равне јосавине* (Митровица, Штампарија Мирослава Спаића, 1906) Милана М. Трифуновића и у књижевном листу *Босанска вила*.

Након посвете, поново на празном листу, отиснута је ведута са руралном тематиком. Ту видимо сеоску кућу смјештену усред повећег дворишта. Кућу надвисују робусне крошње оближњег дрвећа. Описана слика, вјероватно, упућује на напуштено или запуштено домаћинство. Може се претпоставити да су власници куће давно преминули или су одвећ остарјели и немоћни да укроте разбујалу вегетацију. Ради постизања ефектнијег утиска, сама ведута је ослоњена на руковет зрелог мака према коме путује лептир. Лептир је општи симбол животне трансформације и кратковјекости. Мак неријетко симболише смрт и заборав, док, истовремено (због бројних сјеменки у свом тучку), одражава благостање, плодност и љубав. Живот и смрт су у нераскидивој вези. Смрт је, такође, „природни и неминовни атрибут живота” (Косидовски [Kosidowski], 1993: 63). Назначени пасторални мизансцен у потпуности одговара садржини приповијетке *Све за народ*, која говори о животу и племенитим дјелима имућних постаријих супружника Баба Ђена и Јованке. Иако нису имали биолошке потомке, они су се, на себи својствен начин, уцртали на мапу земаљског бивствовања. Својим сељанима су оставили цркву и школу – вриједне материјалне и духовне задужбине. Бабо Ђено ће једном приликом рећи: „Ко умире, на ново се рађа. И ако умрем, живићу у народу своме!” (Поповић, 1894: 47). Ова рефлексја истински приличи свештеничком и учитељском позиву Марка С. Поповића.

Бабо Ђено и Јованка су проживјели готово цијели живот у вароши. Ђено је био успјешан трговац. Радњу је наслиједио од Јованкиног оца. У познијим годинама скрасили су се на селу. Послушајмо његову перцепцију живота у граду:

[...] брат брата за гушу вуче. А од свађе, ништа горе! Свађајући, да се човјек (боље нечовјек), у пиће. Оно, што има раскући. Па су ти брате постале игре у новце. Карте се у многим буцаку растурају... Домине звече по асталима... А та звека, мени до срца дође. Па, не могу, брате, да гледам – оно што није било! Кад је све наопако! (Поповић, 1894: 9).

У приповиједи *Све за народ* писац суптилно изражава властита педагошка и духовна начела. Узмимо за примјер старчеву бесједу коју је одржао на састанку своје сеоске заједнице:

Много сам 'одио и свијета свакаква видео, па што знадем, да је добро – рад сам и вама препоручити... Видите браћо! Како који дан – све се неке новости дешавају... Тешко је очувати своју православну вјеру, српско име и лијепе обичаје... Особито ће нема *школа*, ту је браћо велики назадак. Рад сам, да вам – први пут отворим школска врата – да вам подигнем школу. Ђеца ваша да не остају код очију ћорава (Поповић, 1894: 23).

Прва страница приповијетке *Све за народ* украшена је заставицом (летвицом) у облику архитектонског фриза. Међу пратећим украсима уочавамо децентну камеју, те мотив акантуса, љиљана и осталог флоралног изобиља. Орнаменти су допунски језик књиге, специјално осмишљен ради успјешнијег дијалога са публиком. Предочени ликовни изрази врло су сугестивни. Рекло би се да тематско-идејне везе орнамената и текста и нису тако случајне. Лист акантуса (симбол бесмртности) удружен са љиљаном, тумачимо као алузију на вјечни живот у „царству небеском”. Приповијетку *Све за народ* отвара иницијал Р, који је веома интригантан моделован. У њему је настањен голишави крилати анђелчић, који, кроз цјевчицу, испухује сфере (налик планетама) наспрам текстуалног ентеријера. Путем овог *насељеног* иницијала (енгл. inhabited initial) емитује се осјећање побожности и сугерише тајна и савршенство свеколиког Божијег дјела. Блиско томе, религиозност самог Марка С. Поповића конкретније се очитује у ријечима Баба Ђена, исказаним на самртној постељи:

Још мало и ја ћу у друго царство... У царство, ће нема: лажи, опадања, оговарања, мржње, свађе, зависти, псовке, гордости; већ ће цвета: љубав, мир, слога и вјечита слава; ће анђели херувими и серавими пјевају Вјечном Богу [...]. Кратак је мој пут – у вјечност, по коме цвјетају руже и мирисаво цвијеће (Поповић, 1894: 54).

Књига *Све за народ* веома је укусно опремљена, како и приличи духовном образу и издавачкој оријентацији Српске манастирске штампарије. На задњој корици штампана је биљешка, намијењена претплатницима: „Наруџбине с новци шаљу се писцу. Фоча (Херцеговина)”. Списак претплатника је, ипак, изостао. Иако немамо конкретних доказа, ипак дубоко вјерујемо да се ликовни пејзаж презентованих књига Марка С. Поповића допао ондашњој публици.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У свом раду, размотрили смо стваралачку динамику и стандардна начела ликовно-графичке опреме књига крајем 19. вијека. Прије тога, дефинисали смо теоријско-епистемолошки оквир истраживања, гдје је напоменуто

да књигу сагледавамо као медиј комуникације и ширења естетских образаца друштва индустријског раздобља. Скицирали смо основне контуре оновременог свијета типографије. Посебно смо истакли технолошке иновације у датој области. Испитали смо и рецепцију књиге као умјетничког предмета и индустријског производа. Нарочиту пажњу смо посветили проучавању функције и врсте књижних орнамената. Истраживање смо конкретизовали сагледавањем умјетничких одлика графичког моделовања белетристичких књига свештеника и писца Марка С. Поповића – *Књижевни радови* (1893) и *Све за народ* (1894). Детаљно смо описали специфичности дизајна преднасловног табака, књижног блока и завршних дијелова именованих књига. Позабавили смо се и расвјетљавањем потенцијалне семантичке корелације *слике и шекста*, тј. вербалног и ликовног садржаја.

Књиге Марка С. Поповића раскошно су декорисане, нарочито *Књижевни радови* који садрже живописну лепезу украсних писама, стилизованих рамова, иницијала и вињета које су лоциране на доступним бјелинама. Напослјетку, можемо закључити да су се издавачи ових књига вјеродостојно придржавали актуелних типографских постулата, дајући, успутно, и властити стваралачки печат. Обје Поповићеве књиге доживјели смо као аутентично ликовно-графичко остварење. Штампана књига 19. вијека представља хармоничан спој технологије и умјетности. Умјетничко обликовање књиге успјешно је прилагођено технологији и духу назначене ере.

Књижевни радови и *Све за народ* одражавају естетске обрасце какве ријетко срећемо у области савременог издаваштва. Ововремено графичко обликовање акцентује првенствено садржај (текст) књиге, док се ликовним прилозима опремају понајприје библиофилска и друга специјална издања. Наш рад је посвећен разоткривању и афирмацији типографске библиокултуре у 19. вијеку. Књиге истакнутог времена представљају драгоцјено истраживачко врело, које још увијек није до краја испитано и научно освјетљено. Библиотеке су препуне наречених артефаката. Њиховом промоцијом и проучавањем значајно унапређујемо јавну свијест о свеколиком српском културном наслеђу.

Литература

- Борсук, А. (2022). *Књиџа*. Београд: Центар за промоцију науке.
Гил, Е. (2021). *Ојлед о шииојрафији*. Краљево: Букефал.
Грозданић, М. (2007). *Пуџ до књије*. Београд: Публикум.
Де Пасквале, А. (2021). *Шша је библиолоџија*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
Дубнер, Л. (2024). Умјетност књиге у Њемачкој. У Ч. Холм (Уред.), *Умјејшности књије* (141–183). Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

- Дурковић Јакшић, Љ. (1996). *Основи науке о књижи*. Београд: Библиотека града Београда и Желнид.
- Косидовски, З. (1993). *Кад је сунце било бој*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Максимовић, В. (1997). *Вук и сљедбеници*. Србиње: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Поповић, М. (1893). *Књижевни радови. Мар. С. Појовића-Рогољуба*. Велика Кикинда: Књижара Јована Радака. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:ND_59067F874356CCC9C2256722F6BB18CC. Преузето 5. 6. 2025.
- Поповић, М. (1894). *Све за народ. Пријовијећка од Мар. С. Појовића-Рогољуба*. Нови Сад: Српска манастирска штампарија. https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBN:RS:ND_D66BA3B89CF0FA0A3C2EB2F3509458CC. Преузето 5. 6. 2025.
- Симовић, Љ. (2023). *Чишање слика*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Цветкова, М. (2022). *Наука о књижи I*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Шмуља, В. (2023). Omen est nomen или Наука о књижи код Срба. *Радови Филозофској факултету*, 25, 213–232. doi: 10.7251/RFFP2325213S.

- Arnhajm, R. (2003). *Za spas umetnosti. Dvadeset šest eseja*. Beograd: Studentski kulturni centar.
- Barbije, F. (2009). *Istorija knjige*. Beograd: Clio i Narodna biblioteka Srbije.
- Begić, M. (1987). *Raskršća II*. Sarajevo: Veselin Masleša i Svjetlost.
- Klajn, H. (1979). *Mali leksikon štamparstva i grafike*. Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija.
- Ščerbinjina, J. (2024). *Vreme biblioskopa. Savremeno doba u ogledalu bibliokulture*. Beograd: Clio i Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.

Radoslavka R. Sudarušić

KNJIŽEVNI RADOVI AND SVE ZA NAROD OF MARKO S. POPOVIĆ –
ARTISTIC CHARACTERISTICS OF GRAPHIC BOOK DESIGN
IN THE 19TH CENTURY

Summary

In this paper, we examine the artistic characteristics of graphic book design in the 19th century through the example of two works of fiction by the Orthodox priest, teacher, and writer Marko S. Popović (Pljevlja, January 27, 1869 – Mostar, June 6, 1936): *Književni radovi Mar. S. Popovića-Rodoljuba* (Velika Kikinda, Jovan Radak Bookshop, 1893) and *Sve za narod* (Novi Sad, Serbian Monastery Printing House, 1894).

Marko S. Popović worked as a teacher in Stolac and Foča. He served as a parish priest in Nevesinje, Konjic, and Mostar. In Konjic, he founded a Serbian reading room and the House of Saint Sava. He was the head of the protopresbyterate in Mostar (1919–1929) and Nevesinje (1923–1926), as well as a regular member of the Church Court in Mostar. He also published a collection of lyrical folk songs, *Srpske narodne umotvorine. Knjiga prva. Srpske sevdalinke* (Pančevo, 1892), the pedagogical treatise *Montenj i Loke* (Mostar, 1896), the dramatic works *Narodni prijatelji* (Dubrovnik, 1898) and *Nevesinjska puška ili krv za slobodu* (Mostar, 1925), and the ethnographic work *Krsna imena – slave – pravoslavnih srpskih porodica u Mostaru* (Mostar, 1923).

We approach the subject from the perspective of contemporary book studies, which emphasize the media and communicative functions of the book. Our primary focus is on the creative and artistic aspects of graphic book design in the industrial era. The printed book of the 19th century represents a unique amalgam of technology and art.

Special attention is devoted to the aesthetics of the “body” of the book, thereby emphasizing its physicality, that is, its material form. We describe the ornaments represented in the books, their functions, and their potential semantic correlation with the text.

The visual and graphic design of a book concerns, above all, the spatial arrangement and harmonious interaction of its decorative elements. Designing the covers, book block, and front and back matter of a book presents a genuine challenge. Every book, and indeed every other printed publication, constitutes an authentic work. The harmonious relationship between textual and visual signs contributes significantly to the final shaping of the book as a means of communication.

The artistic arrangement of books has a distinctive narrative power, as do other forms of visual art. An ornament represents a final detail, an accent emphasizing a particular feature of a text or of the book as a social phenomenon.

Ornaments additionally engage our senses, especially the sense of sight. Since the text itself is a visual object, this has contributed to the development of numerous typefaces. The designer's task is to create lettering that is both visually appealing and pleasant to read.

In books of the 19th century, we encounter various artistic representations of fruit, flowers, and decorative lines that create distinctive forms. These reveal influences from the artistic, and often architectural, achievements of Mesopotamia, Egypt, Greece, Rome, and other centers of the ancient world. The book is perceived, among other things, as a special spatio-temporal dimension, a kind of empire of words and, ultimately, as a monumental edifice of wisdom and beauty. The iconic narrative of Popović's books *Književni radovi* and *Sve za narod* undoubtedly reflects such an understanding of the book.

Finally, we may conclude that the publishers of these books faithfully adhered to contemporary typographical principles while also leaving their own creative imprint. Both of Marko S. Popović's books can be regarded as authentic works of artistic and graphic design.

Književni radovi and *Sve za narod* reflect aesthetic patterns that are rarely encountered in contemporary publishing. Modern graphic design primarily emphasizes the content, or text, of a book, whereas artistic contributions are mainly reserved for bibliophile and other special editions. This paper is dedicated to uncovering and affirming the typographical book culture of the 19th century. Books from this period represent valuable research sources that have not yet been fully examined or sufficiently illuminated by scholarship. Libraries contain many such artifacts. By promoting and studying them, we can significantly enhance public awareness of Serbian cultural heritage.

Key words: Marko S. Popović, fiction, *Književni radovi*, *Sve za narod*, book science, artistic and graphic design of books in the 19th century, book ornamentation, industrial period